

Vadim Kazanskij

Till frågan om det svenska jarlämbetets ursprung

Det är bekant från den fornisländska litteraturen att jarlämbetet existerade redan under forntiden. Under vikingatiden figurerade jarlar som självständiga regenter över enskilda territorier och som konungars underordnade. Om jarlämbetet i Sverige finns en speciell artikel av Birgitta Fritz. Men hon uttalar inte sin mening om tiden före 1000-talet.¹ Den allmänna uppfattningen, framför allt bland svenska historiker, i frågan om jarlämbetets ursprung och utveckling kan uttryckas med Sven Tunbergs ord att "ämbetets ursprung förlorar sig i sagornas dunkel".²

Enligt allmän mening återgår de olika formerna av jarl – fornsv. *iarl*, *iærl*; fornda. *jærl* – "förmän man, jarl, konungens högste ämbetsman"; isl. *jarl* – ds., även: "fri man"; fsax. *erl* – "man, förmän man"; ags. *eorl* – "förmän man" osv. – på ett germ. **erla* och de är till ursprunget besläktade med **erulal*/**erila*.³ En sammanställning av run. *erilaR* med etnonymen *eruler* (lat. *heruli*) framkallar ingen invändning.⁴ Eruler kallas en germansk folkstam som antas ha bott på de danska öarna eller i Skåne.⁵

Tack vare de antika historikerna, framför allt Jordanes och Procopius, har vi kortfattade uppgifter om denna stam. Jordanes meddelar att "danerna, som är av samma ursprung som suetidi, har förmått att från sina egendomar fördriva herulerna".⁶ Detta skall enligt textsammanhanget ha skett före 300-talet. Under 400-talet deltog erulerna i inbördesfejder i södra Europa liksom goterna, sveberna, hunnerna och alanerna.⁷ Viktig är Jordanes' karakteristik av erulerna: "Det är ett raskt folk och därför desto mer högfärdigt. Det fanns vid den tiden inget folk som inte bland herulerna utvalde lätt fotfolk för strid".⁸

Procopius berättar att en del av erulerna (omkring år 512) drog mot norr genom slaverna och andra stammar. "Efter dessa passerade de även skyndsamt davernas stammar utan att de därvarande barbarerna gjorde dem något ont. Komna till havet, seglade de och landade vid ön Thule samt stannade där..." Procopius säger om Thules inbyggare, att "ett talrikt folk hos dem äro gautarna, bredvid vilka de ankomma herulerna slog sig ner".⁹

Erulerna var sannolikt en liten folkgrupp, eftersom bara en del av stammen kom tillbaka,¹⁰ och representanter för denna grupp anslöt sig till de andra stammar, som bodde i närliggande områden. Som en bekräftelse på detta kan ett antal

VADIM KAZANSKIJ

runinskrifter i Sverige, Norge och Danmark tjäna. Alla inskrifterna är avfattade med de äldre runorna, som var gemensamma för hela det fornnordiska språkområdet.

Runstenen från Järsberg, Varnums sn, Värmland, Vr 1:
ubar hite harabanaR hait ... ek erilaR runoR waritu
“[L]uv(?) heter jag. Ravn heter jag. Jag, eril, skriver runorna.”

Enligt Sven B.F. Janssons mening torde den rimligaste dateringen av denna inskrift vara början av 500-talet.¹¹

Krause W.: “Der Tückische (oder ...ub) heiße ich, Hrabn heiße ich; ich Eril (= der Runenmeister) ritze die Runen”.¹²

Makaev E.A.: “I am called, Hrabnar. I am called, I, the *eril*, drew (write) the runes...”.¹³

Amuletten från Lindholmen, Svedala sn, Skåne, DRI 261:

(Sida A) **ekerilaRsawilagaRhateka**
“Jeg erilen kaldes den trolddomskyndige.”

Arkeologisk datering: 500-talet.¹⁴

Krause W.: “Ich der Eril (=Runenmagiker) hier heiße ‘Listig’”.¹⁵

Makaev E.A.: “I, the *eril*, am called Sawilagaz (?)”.¹⁶

Spjutskaftet från Kragehul, Flemløse sn, Fyn, DRI 196:

ekerilaRasugisalasmuhahaitegagaginugahe...lija...hagalawijubig x
“Jeg erilen (en titel) kaldes (el. hedder) Asgisl muha ga ga ...”.

Enligt L. Jacobsen och E. Moltke kan satsen också tolkas: “Jeg Asgisl eril hedder (el. kaldes) muha...” Arkeologisk datering: ca. 350–550.¹⁷

Krause W.: “Ich Eril (= Runenmagiker) heiße Ásgisl Gefolgsmann (oder: Sohn Muha)”.¹⁸

Makaev E.A.: “I, the *eril* of Ansugisla (am ?), I am called Uha”. Remainder unclear.¹⁹

Guldbrakteaterna från Väsby, Väsby sn, Skåne, Br. 66, och Eskatorp, Fjärås sn, Halland, Br. 74:

f(a)hid(e)i(ui)la(i)di(ui)igaReerilaR
“Erilen ... maled (skrev runerne)..”

Inskrifterna sammanfaller på de båda två brakteater. Arkeologiska datering: ca. 400-talet – 500-talets förra hälft.²⁰

TILL FRÅGAN OM DET SVENSKA JARLÄMBETETS URSPRUNG

Runstenen från By, Buskeruds fylke, Norge, 6:

eirilaR hroraR hroreR orte þat arina u[p]t alai[b]u dr (d.e. dohtur) rmbZ (d.e. runoR markide þar Ehar)

“Krigerhøvdingen Hror Hrors Søn gjorde denne Stenplade efter Aaleiv Datter (sin). Disse Runer mærkede Eh”.²¹

Makaev E.A.: “I, the *eril* Hroar, son of Hrorer, made this sacrificial stone (tablet)”
End of inscription unclear.²²

Krause W.: “Ich Iril (der Runenmeister). – Hror, Hror’s Sohn, bearbeitete diese Steinplatte für Olof...”.²³

Bugge S. anser att “**eirilaR**” i denna inskriften betyder “jarl”, alltså är en titel. Iskriften är enligt Bugge, liksom den följande, tillkommen omkring mitten av 600-talet.²⁴

Runstenen från Veblungsnes, Møre og Romsdals fylke, Norge, 25:

eirilaRwiwila

“Jarlen Wiwila” d.e. Krigerhøvdingen Wiwila.²⁵

Krause W.: “Ich, der Runenmeister Wiwile”.²⁶

Makaev E.A.: “I, the *eril* of Wiwila”.²⁷

Reliefspännet från Bratsberg, Gjerpen sn, Telemarks fylke, Norge:

ekerilaR

Krause W.: “Ich eril”.²⁸

Detta spänne kan enligt arkeologiska dateringsmetoder hänföras till ungefär 500-talet.

Runstenen från Rosseland, Hordalands fylke, Norge:

ek wagigar irilar agilamudon

Krause föreslår tre översättningar: “Ich W., der Runenmeister der A.”; “Ich der Runenmeister W., (Sohn) der A.”; “Ich, der Runenmeister W. (schrieb die Runen) für A.”. Han daterar inskriften till ungefär 400-talet.²⁹

Redovisningen ovan fäster uppmärksamheten på komplikationerna vid tolkningen av termen “eril/erul”. Det finns fler tolkningar gjorda av andra språkforskare,³⁰ men de här citerade räcker för att visa den allmänna situationen i tolkningsfrågan. Forskarna framhåller upprepade gånger, att ordet kan ses som en term för både en etnisk och en social ställning.³¹ Det har också uttalats en förmodan att eruler i Europa varit namnet på en krigarkast, möjligen dess översikt.³² Dessutom blev erul i Skandinavien troligen ett speciellt namn på en runmästare. Några forskare anser att namnet avsett en “magier, trollkarl” e.d. och att erulerna haft betydelse

VADIM KAZANSKIJ

för spridningen av runinskriften. Det anses att “runic **erilaR** lost its direct connection with the name *Heruli* at a very early date and acquired the meaning of a specific social term”.³³

Slutsats 1. Enligt meddelanden hos de antika historikerna och enligt runinskrifter från omkring 400–600-talen har alltså den germanska stammen erulerna återkommit till Skandinavien (till de danska öarna och sydvästra Sverige). Stammens företrädare har uppfattats som a) “ovanligt högmodiga”; b) utmärkta krigare, som bildat en speciell elit i andra folkstammars krigshäror; c) personer, som behärskat runorna och vederbörligen varit bärare av vissa kulturella värden.

I den fornnordiska mytologien och i synnerhet i Eddadikten “Rígstula” (Rígsþula) berättas om uppkomsten av tre socialskikt – de förnäma, de vanliga fria människorna och trälarna. Från Jarl, Karl och Þrall, guden Rígs tre söner, har jarlarna, bönderna och trälarna kommit. Jarl och hans hustru (“kona”) Erna kallade sin yngste son “Kon ungr”, motsvarande med “konungr”. I detta kväde finns också en hänvisning till att Jarl och hans son – dvs. de främsta i samhället – hade kunskap om runor:

<i>Rígr gangandi</i>	Rig gående,
<i>rúnar kændi</i>	runor honom [Jarl] lärde.
<i>sitt gaf hęiti,</i>	Sitt namn gav han honom,
<i>son kvazk ęiga...</i>	son honom nämnde...
<i>ęn Konr ungr</i>	Men Kon den unge
<i>kun rúnar,</i>	kunde runor,
<i>ęvinrúnar</i>	livsrunor
<i>ok aldrúnar...</i>	och levnadsrunor...
<i>Hann við Ríg jarl</i>	Han med Rig Jarl
<i>rúnar deildi...</i> ³⁴	i runor tävlade...

I Snorres Edda anförs, att efter konungen följer i samhället jarlar eller skattkonungar. Och de “...*skattkonunga ok iarla at dema landz lavg ok veria land firir vřripi i þeim londum, er konvngi ligia fiari, ok skvlo þeir domar ok refsingar vera þar iafnrettir sem sialfe konvngs...Konvngar ok iarlar hafa til fylgþar með ser þa menn, er hirðmenn heita ok huskarlar...skattkungar och jarlar att styra sina länder och döma efter landets lag och försvara landet mot angrepp i de landsändar som ligger längst bort från kungen, och de domar och straff som utdöms där skall vara jämvärdiga med kungens egna...Kungar och jarlar har i sitt följe män som kallas hirdman och huskarlar*”.³⁶ Snorri ger samma upplysningar en gång till i “Heimskringla”: *Hann setti jarl i hverju fylki, þann er dema skyldi lög ok landsrétt ok heimta sakeyri ok landskyldir, ok skyldi jarl hafa þriðjung skatta ok skylda til borðs sér ok kostnaðar*. Han satte en jarl över varje fylke, vilken skulle döma efter lagen och efter landets rätt och samla in böter och landhyror. Jarlen skulle ha en tredjedel av skatten och hyran till sitt bord och sina kostnader”.³⁷

